

«НЕ БУДЗЬЦЕ МУДРЫМІ САМІ З САБОЙ»:
ЦІ МАГЧЫМАЯ ДЭКАЛАНІЗАЦЫЯ
АКАДЭМІЧНЫХ ГУМАНІТАРНЫХ
ДАСЛЕДАВАННЯЎ У БЕЛАРУСІ?
(погляд гісторыка)

Максім Каралёў

DOI: <https://doi.org/10.61095/815-0047-2024--2-93-104>

“BE NOT WISE IN YOUR OWN CONCEITS”:
IS DECOLONIZING ACADEMIC HUMANITARIAN STUDIES
POSSIBLE IN BELARUS? (a historian’s perspective)

© Maxim Karaliou

Master of Pedagogy, doctoral student at the Institute of History
of the Polish Academy of Sciences (Szkoła Doktorska Anthropos IPAN)
Smyczkowa 9, 02-678 Warszawa

E-mail: max.karaliou@gmail.com

ORCID: <https://orcid.org/0000-0001-5365-8365>

Abstract. This article reflects on the possibilities of decolonizing academic research in Belarus. The text is built on the discussions held during the conference *The Decolonization of Education and Research in Belarus and Ukraine: Theoretical Challenges and Practical Tasks in Vilnius* (September 2023), as well as the analysis of academic research and the author’s work experience of more than ten years in a state university. The author discusses the impact of initial and technical-procedural factors on the success of decolonization of Belarusian studies. The situation of the memory war, attacks on history, and the current Belarusian academic environment are referred to the former group of factors, while an ambivalent receptivity of Belarusian scholars and lecturers to new ideas, as well as the uncertainty about the foundations for a new postcolonial discourse make up the latter group. The paper concludes that positive changes are possible subject to the success of the following processes: the staff of state universities and academic institutions overcomes their habit to uncritically follow orders from “above”, the lustration of personnel is carried out,

a common language is found that facilitates dialogue with the public, and new research topics are explored (filling in the “knowledge gaps”). Otherwise, decolonial ideas could be quickly discredited and limited to a narrow intellectual sect while also preserving the foundations of the old system.

Keywords: academic research, Belarus, decolonization, memory war, self-colonizing, reforms

Магчымасць самастойна будаваць нарацыю пра саміх сябе з’яўляецца правам і адначасова абавязкам кожнага свядомага грамадства. Існуючая сёння ў Беларусі сістэма адукацыі і навуковых даследаванняў пераважна транслюе закладзеныя ў савецкі час трэнды, якія ў апошнія гады пачалі трансфармавацца пад уздзеяннем расійскіх неаімперскіх наратываў (пераацэнка ролі гістарычных дзеячаў¹, палярызацыя поглядаў на розныя перыяды і г. д.). Усё гэта не дазволіла стварыць паўнаважныя, зладжаныя, незалежны ад знешніх «аўтарытэтаў» аповед пра сваё мінулае, сучаснасць і візію будучыні, а таксама справакавала паглыбленне разрыву ў гуманітарнай думцы з сусветнымі дыскусіямі. Выціснутыя калі не за мяжу, то прынамсі па-за ўніверсітэцка-інстытуцкія структуры інтэлектуалы, якія прапаноўваюць іншы погляд на свет, моцна дыскрэдытуюцца рэжымам.

Уяўляецца, што ў Новай Беларусі неабходна будуць запушчаныя працэсы дэкаланізацыі адукацыі і навуковых даследаванняў. Прадстаўніцтва і дыскусіі падчас леташняй канферэнцыі *The Decolonization of Education and Research in Belarus and Ukraine: Theoretical Challenges and Practical Tasks* (Вільня, 28–30 верасня 2023 г.), а раней на палях XI Міжнароднага кангрэса даследчыкаў Беларусі (22–24 верасня 2023 г.), дэманструюць, што значная частка беларускіх навукоўцаў усведамляе выклік і гатовая рухацца ў бок змен. Аднак праблема патрэб і чаканняў беларускай акадэмічнай супольнасці ў шырокім яе разуменні куды больш супярэчлівая і неаднародная. Існуючая сітуацыя не дазваляе праводзіць рэпрэзентатыўныя даследаванні і выяўляць сапраўдныя памкненні беларускіх навукоўцаў. Таму абазначанае напачатку абзаца дапушчэнне базуецца выключна на інтуітыўных адчуваннях аўтара і дыскусіях у пэўных асяродках, а не на аб’ектыўнай сацыялогіі.

1 Найбольш яркая гэта бачна на прыкладзе Кастуся Каліноўскага, ацэнка якога ў савецкі час была пераважна станоўчая і ў гонар якога здымаліся мастацкія фільмы, а цяпер пры падтрымцы адыёзных расійскіх аб’яднанняў робяцца намаганні прадставіць гэтую постаць у выключна змрочных фарбах.

Нам цяжка акрэсліць не толькі суадносіны меркаваных прыхільнікаў і праціўнікаў дэкаланізацыі навуковых даследаванняў, але нават долю тых, хто насамрэч знаёмы з гэтым падыходам. Без гэтых ведаў складана рабіць прагноз, ці стане дэкаланізацыя ў беларускай акадэміі трэндам? Ці яна разрасцецца ад разважанняў невялікай групы да агульнапрынятай нарацыі, альбо застанецца ў сваім гета? Іншымі словамі, накіраваны ёй sui generis лёс хрысціянства альбо толькі адной з сектаў?

Калі прыняць, што такія працэсы ўсё ж такі пачнуцца, то іх поспех будзе абумоўлены шэрагам фактараў і ўмоў. Падаецца, што ў ідучых дыскусіях мы пераважна засяроджваемся на змесце неабходных рэформ, абмінаючы альбо аддаляючы на другі план пытанне аб галоўных актарах, якім будзе накіравана іх рэалізоўваць. І гаворка тут не толькі пра эфект Dunning–Kruger, але дапасаванасць элементаў сістэмы, бо, як вядома, рабілася многа камбінацый, але найлепш самалёт ляціць усё ж на спецыялізаваным паліве. У дадзеным тэксце на падставе ўласных даследчых пошукаў і трынаццацігадовага досведу выкладчыцкай працы ў дзяржаўным універсітэце я паспрабую прааналізаваць магчымасці дэкаланізацыі ў беларускіх акадэмічных гуманітарных даследаваннях. Пад дэкаланізацыяй беларускіх даследаванняў я разумею працэс стварэння ўласнай нарацыі праз адыход ад стаўшага амаль паўсюдна абавязковым суаднясення з трэндамі і высновамі расійскай навукі і дэідэалагізацыю ў шырокім разуменні нацыянальнай акадэмічнай прасторы². У большай ступені ўвага будзе звернутая на гісторыю як на найбольш блізкую мне з пункту гледжання прафесійных інтарэсаў. Асабліва сцю дэкаланізацыі ў гэтай сферы з'яўляецца пераасэнсаванне не толькі ўласнага гістарычнага лёсу, але і стварэння аповеду пра сваіх суседзяў. Адразу хачу падкрэсліць, што «пераасэнсаванне» не трэба разумець па-бальшавіцку («мы стары мир разушым до основания, а затем...»), але як паступовую інтэлектуальную працу.

- 2 Дэідэалагізацыя тут у значнай ступені азначае дэсаветызацыю, бо характэрныя падыходы, трактоўкі і абмежаванні былі закладзеныя ў часы СССР і транслююцца ў межах памкнення «захаваць найлепшыя савецкія досведы». Рудыментамі той ідэалогіі засталіся падзел у апісанні стану даследавання праблематыкі на «отечественную» (чытай — рускамоўную) і «замежную», непажаданасць парушэння пэўных тэматык, а таксама недапушчэнне іншых трактовак па ўразлівых для рэжыму пытаннях (перадусім звязаных з Другой сусветнай вайной), што зараз вылілася ў даволі істэрычную барацьбу з «фальсіфікацыямі гісторыі» (нават да крывіналізацыі выказвання альтэрнатыўных поглядаў). Іншы кірунак дэідэалагізацыі — пераадоленне імперскай канцэпцыі «рускага свету».

Дэкаланізацыя ў даследаваннях і дэкаланізацыя даследаванняў

Першае размежаванне, якое трэба зрабіць, гэта вызначыцца з аб'ектам аналізу. Дэкаланізацыя прадугледжвае шырокі комплекс дзеянняў, якія ўсе немагчыма грунтоўна ахапіць у межах аднаго тэксту. Падставова можна акрэсліць дэкаланізацыю ў даследаваннях і дэкаланізацыю даследаванняў. Першае датычыцца зместу навуковых тэкстаў, асабліва ўжывання ў іх фармуліровак і характарыстык. Апошнія стагоддзі расійская імперская ідэалогія намагалася ўвесці на ўзровень пераканання асацыяцыю «рускае = сваё», у тым ліку праз называнне падзей і аб'ектаў. Напрыклад, ваенную кампанію 1812 года Расійскай імперыі супраць напалеонаўскай Францыі навязваюць беларусам як «Айчынную»; да назвы ракі Дзвіна дадаюць прыметнік «Заходняя» (хаця ў Беларусі ніякай іншай Дзвіны няма і геаграфічна яна працякае дакладна не на захадзе нашай краіны³). Такіх кейсаў безліч (дастаткова зазірнуць у так званы «адзіны падручнік па гісторыі Беларусі і Расіі»). Але праца з імі ў пэўнай ступені алгарытмічная: выяўленне — ацэнка — абгрунтаванне неабходнасці змен. Абгрунтаванасць вельмі важная, бо нельга дэкаланізацыю прадстаўляць як адгароджванне ад свету і замыканне ў нейкім уласным агародзе. Працэсы інтэрнацыяналізацыі даследаванняў маюць пазітыўны характар, дзе «супольная мова» з'яўляецца падставай. Сапраўдная інтэрнацыяналізацыя заўсёды ўніверсальная і па-над нацыянальная.

Дэкаланізацыя даследаванняў уключае ў сябе таксама аспект зместу, але засяроджваецца на практыкапрымянімасці вызначаных рэформ і мае на ўвазе пэўны маштаб⁴. Перадусім, гэта адказ на пытанні «хто?», «на якіх падставах?» і «як?» павінен ствараць і трансляваць дэкаланіяльную нарацыю. Сюды можна яшчэ дадаць пытанне «дзе?», бо калі казаць пра сусветную навуку, то беларусістыка зазвычай успрымаецца як невялікі раздзел Slavic studies (калі ўвогуле не Russian studies). Але адказ на яго тычыцца ў значнай ступені міжнародных кантактаў, таму прапаную разважыць першыя тры. Паспяховаць дэкаланізацыі беларускіх

3 Гэта цалкам не пытанне «сусветнай геаграфіі», бо тыя ж латышы спрадвек называюць гэтую раку Даўгавай, не азіраючыся на тэрміналогію суседніх народаў.

4 Можна гаварыць аб нейкіх пачатках, нават калі толькі адзін беларускі навуковец будзе пісаць свае тэксты ў канцэпце дэкаланізацыі. Але толькі тады, калі гэта акцэптue большасць, дэкаланізацыя даследаванняў стане фактам на ўзроўні дзяржавы.

гуманітарных даследаванняў залежыць ад шэрагу фактараў, сярод якіх можна вылучыць зыходныя і тэхнічна-працэсуальныя.

Зыходныя фактары

Пад зыходнымі фактарамі я разумею розныя аспекты рэчаіснасці, якія будуць мець месца на час з'яўлення «акна магчымасцяў». Сітуацыя ўнутры Беларусі мяняецца, таму актуальнае і характэрнае на сёння можа не быць такім ужо заўтра. Аднак пэўныя трэнды не змяняюцца ўжо на працягу гадоў, таму іх безумоўна трэба ўлічваць.

Першы з іх — гэта стан «memory war». Расійскі наратыў аб паўсюднай «фальсіфікацыі гісторыі» прыжыўся на беларускай глебе, дзе арыентацыя на савецкае мінулае і савецкія трактоўкі падзей даволі хутка запаволіла станаўленне нацыянальнага дыскурсу, а некаторыя тэмы (войны Вялікага княства Літоўскага і Рэчы Паспалітай з Маскоўскай дзяржавай, антысавецкі беларускі нацыянальны рух і інш.) негалосна былі аб'яўленыя «недысертабельнымі», што лёгка прасачыць па тэматыцы абароненых кандыдацкіх і доктарскіх дысертацый за апошнія 30 гадоў. Палітызацыя памяці праз адукацыю і СМІ скіраваная на яе ідэалагізацыю, замену памяці камунікацыйнай на штучную, якая фрагментаваная праз лакуны «адсутных ведаў» (пра масавыя рэпрэсіі, нонканфармізм у грамадстве і г. д.), што стварае спрыяльныя варункі для маніпуляцый. Як падкрэсліваў Leonidas Donskis, «страціўшы памяць, людзі становяцца не здольныя ні да якіх крытычных ацэнак сябе і свету навокал» (Bauman&Donskis 2019: 48). Такім чынам будуюцца новы гістарызм, які, на задумку сваіх творцаў (асабліва з Масквы), павінен быць прыняты грамадствам і стаць часткай сямейнай гісторыі. Постпраўда ўсё больш пранікае ў рэчаіснасць і пачынае вызначаць яе (Чугров 2019: 46, 57–58). Сярод моладзі распаўсюджваюць такі светапогляд пакліканы руцінныя заняткі па «патрыятычным выхаванні» на ўсіх ступенях адукацыі (Korosov 2017: 224). Крыміналізацыя пэўных пастулатаў фактычна забараняе навуковую дыскусію. Гэта набліжае нас да наступнага трэнду — атакі на гісторыю.

Паняцце «атакі на гісторыю» не сінанімічнае цензуры, пераследу, парушэнню прафесійнай этыкі. Antoon De Baets гэтым тэрмінам акрэслівае пагрозы або прымяненне сілы з боку дзяржаўных або недзяржаўных актараў супраць гісторыкаў або іх даследаванняў з мэтай прымусяць іх замаўчаць (Baets 2024: 6). Такім чынам, задача атак на гісторыю не стварыць фальшывую нарацыю (падмануць), а менавіта стрымаць усе нязручныя галасы, для чаго могуць быць

выкарыстаныя шырокія рэсурсы ад заахвочвання («пакупкі маўчаньня»⁵) да рэпрэсій. Створаны ў 1995 годзе Network of Concerned Historians робіць штогадовыя рапартаў аб атаках на гісторыю ў розных краінах свету. У рапарце 2022 года Беларусі было прысвечана амаль 4 старонкі (*Annual Report 2022*: 12–16), а ў рапарце 2023 года – больш за 5 (*Annual Report 2023*: 10–16), што само па сабе характарызуе дынаміку працэсаў.

Трэцяе, якое лагічна выцякае з першых двух, гэта агульная дэградацыя сацыяльнай і гуманітарнай думкі, асабліва ў метадалагічным плане. Не апошнюю ролю тут адыгралі масавыя звальненні і эміграцыя шэрагу навукоўцаў за апошнія гады. Андрэй Казакевіч на XI Міжнародным кангрэсе даследчыкаў Беларусі ў Гданьску прадставіў даследаванне сучаснага стану беларускай навукі, падмацаваўшы вынікі аналізам колькасці і тэматыкі абароненых дысертацый па гісторыі, філасофіі, сацыялогіі і эканоміцы (*Kazakevich 2023*: 27–38). Асобная размова – беларускія навуковыя канферэнцыі, асабліва ўнутрыўніверсітэцкія, дзе публікацыя тэкстаў для супрацоўнікаў кафедраў з’яўляецца абавязковай. Такія мерапрыемствы праходзяць зазвычай фармальна, а ў выніку паўстаюць тамы (апошнім часам толькі ў электронным выглядзе) з сотнямі тэкстаў па 2–3 старонкі, 99% якіх ніколі нікім не будуць знойдзеныя і прачытаныя⁶. Гэта разумеюць і аўтары, але яны павінны ўдзельнічаць у гэтай імітацыі навуковай дзейнасці (у тым ліку для захавання бонусаў да акладу). Праблема тут не толькі ў нікчэмных тэкстах і страце часу, але ў стварэнні ў вачах студэнтаў скажонага ўяўлення пра навуковую дзейнасць і ролю ведаў у грамадстве.

Відавочна, ужо цяпер мы маем не вельмі спрыяльную сітуацыю, і нішто не ўказвае на магчымасць кардынальных змен у лепшым кірунку. Стан палітычна зададзеных нарацый і захавання на кафедрах толькі ляяльных супрацоўнікаў быў акрэслены Мікалаем Копасавым як «памяць строгага рэжыма» (*Копосов 2011*). Самае небяспечнае, што пры інтэрыярызацыі гэта вядзе да

5 На прыкладзе Нацыянальнай акадэміі навук Беларусі, Нацыянальнай бібліятэкі і архіваў можна пабачыць, якія тэмы і трактоўкі прасоўваюць розныя расійскія «гістарычныя» таварыствы, даючы гранты на мерапрыемствы і публікацыі.

6 Тут у першую чаргу я маю на ўвазе менавіта ўнутраныя канферэнцыі, якія не маюць акрэсленай тэматыкі. З выніковымі матэрыяламі можна азнаёміцца ў рэпазіторыях любога ўніверсітэта і ацаніць сярэдняю якасць тэкстаў. Такая «традыцыя» зусім не азначае, што ў беларускіх ВНУ няма добрых спецыялістаў і даследчыкаў. Узровень ужо тэматычных рэспубліканскіх канферэнцый значна вышэй.

паўстання своеасаблівага «False Memory Syndrome»⁷, пераадоленне якога непазбежна будзе ўспрымацца як траўміруючы досвед.

Тэхнічна-працэсуальныя фактары

Гэтая група фактараў задае абмежаванні ў адказах на пастаўленыя вышэй пытанні «хто?» і «на якіх падставах?».

Змены магчымыя толькі там, дзе ёсць адчуванне іх неабходнасці і існуе візія пажаданай будучыні. Zygmunt Bauman трапна заўважыў, пратэстныя імгненні «даволі многа паведамляюць нам пра тое, чаго людзі не хочуць, і зусім мала, а зазвычай увогуле нічога, пра тое, чым яны жадаюць замяніць тое, што ёсць зараз» (Bauman&Donskis 2019: 158–159). Невідавочна, што пэўная незадаволенасць прафесарска-выкладчыцкага складу сучасных беларускіх ВНУ прадугледжвае змены менавіта ў кірунку дэкаланізацыі⁸. А замяніць адразу ўсіх будзе немагчыма. Невідавочна, што ў асяродку ўніверсітэцкіх выкладчыкаў і акадэмічных навукоўцаў існуе кансэнсус у разуменні таго, што лічыць праявамі каланіялізму і як гэтага можна пазбыцца (калі ўвогуле трэба пазбыцца). Тым больш што звальненні і міграцыя папярэдніх вядучых даследчыкаў стварылі сацыяльны ліфт для іншых, частка якіх, каб не гэта, ніколі не патрапілі б на ўніверсітэцкія кафедры і ў навуковыя інстытуты. Такія «лаяльныя рэжымы выканаўцы» будуць трымацца свайго места, але наўрад ці здольныя змагацца ў інтэлектуальнай дыскусіі (стварыць уласную канцэпцыю і адстойваць яе без адміністрацыйнага рэсурсу).

Істотным з’яўляецца таксама аспект самакаланізацыі (self-colonizing) акадэмічнай супольнасці як своеасаблівай спадчыны савецкай эпохі. Гэта тычыцца не толькі пераважна тых, хто застаўся, а і добрага адсотка з’ехаўшых. Энтузіязм ад набыцця незалежнасці быў даволі хутка нівеліраваны ўстанаўленнем рэжыму, падобнага да таго папярэдняга. У спадчыну разам з агульным светапоглядам і стэрэатыпамі ў разгалінаванні «свае — чужыя» былі прынятыя і засвоеныя мгілістыя, а часам карыкатурныя вобразы саміх сябе («малая перыферычная нацыя», «тутэйшасць», «вывучаная бездапаможнасць»). Канкрэтызуючы, сюды можна дадаць тэзы

7 Па аналогіі з псіхалогіяй. Падрабязней: The False Memory Syndrome Foundation, <https://www.fmsfonline.org/index.php> (accessed 22 April 2024).

8 Як ужо адзначалася, у існуючых абставінах немагчыма правесці рэпрэзентацыйнае сацыялагічнае даследаванне гэтага пытання. Аднак яно будзе неабходным на стадыі планавання праграмы змен.

Андрэя Лаўрухіна, выказаныя на летаўшай канферэнцыі ў Вільні, аб сімптомах самакаланізацыі: (а) прызнанне савецкага досведу як дамінуючага і мадэрнізацыйнага⁹, (б) візія будучага як паўтарэння мінулага (як вынік падазронасці да ўсяго новага)¹⁰. Таму Масква захоўвае сваю нейкую прыцягальную трансэндэнтную аўру, а яе прызнанне і права выступаць ад імя яе аўтарытэту атаясамліваецца некаторымі з вяршыняй кар’еры. Пры гэтым усведамленне хібаў расійскай сістэмы таксама прысутнічае, але самакаланізаваная свядомасць ніколі не дазволіць у крытыцы дайсці да знішчальнай жорсткасці (Kiossev 2011). Акрамя такой «знешняй» існуе самакаланізацыя «ўнутраная», калі ўніверсітэтка-акадэмічныя асяродкі ў абласцях прызнаюць сваю перыферыйнасць перад калегамі з Мінска (пар. Domańska 2017: 46).

Яшчэ адной рысай прафесарска-выкладчыцкага складу ёсць яго амаль поўная гатоўнасць бездыскусійна выконваць усе загады «зверху». Leonidas Donskis, характарызуючы стан сучасных універсітэтаў, падкрэсліваў, што іх місія і прызначэнне ўсё больш зводзяцца да павярхоўнасці, пакорлівасці пануючым элітам і адаптыўнасці ў адносінах да патрабаванняў і задач, якія ім выстаўляюцца (пар. Bauman & Donskis 2019: 13). На думку Аляксандра Мілінкевіча, якую ён неаднаразова трансляваў (у тым ліку ў Вільні), гэта можа быць добрым інструментам для хуткага ажыццяўлення рэформ, але мае свае падводныя камяні і абмежаванні. Таму хаця пытанне з выканаўцамі пераўтварэнняў застаецца адкрытым, яно не выглядае зусім безнадзейным.

Але на чым павінен будавацца беларускі дэкаланіяльны дыкурс? У нас няма арыгінальных інтэлектуальных традыцый, да якіх можна было б папросту звярнуцца. Тут я не кажу аб адсутнасці такіх канцэпцый увогуле, але аб іх лакалізацыі ў малых асяродках (эфект ужо згаданай фрагментацыі). Мадзіна Тластанавя

9 У гэтым праяўляецца засваенне навязанай бальшавікамі перспектывы адмаўлення ад бесперспектыўных нацыянальных, рэлігійных, культурных і іншых адметнасцяў у працэсе пабудовы камунізму (а разам з ім новай сацыяльнай супольнасці — савецкага народа). Такі падыход прамаваўся як безальтэрнатыўны, а яго ажыццяўленне — як пацвярджанне памылковасці нацыянальных праектаў 1916–1920 гг. Пры гэтым забыццю падлягалі як усе бесчалавечныя праявы бальшавіцкага рэжыму, так і любыя станоўчыя з’явы на тэрыторыях, якія толькі пасля 1939 г. былі ўключаныя ў склад СССР, а на першы план выносіліся гераічныя дасягненні.

10 Сюды таксама трэба дадаць феномен імкнення да пажыццёвага знаходжання на кафедры, выкліканае нежаданнем (страхам?) даволі значнай часткі прафесарска-выкладчыцкага складу сыходзіць на пенсію, што немагчыма вытлумачыць выключна фінансавымі праблемамі.

прапаноўвае ў такой сітуацыі звяртацца да памежнай эпістэмы, якая базуецца на ператвораных у падпарадкаваныя формы ведаў (традыцыя, фальклор, рэлігія і г. д.). Такая практыка можа дазволіць выйсці па-за межы навязаных катэгорый, але адначасова не прывядзе да замены эпістэміялогій — усе яны працягнуць існаваць як крыніцы і мішэні крытыкі (Тлостанова 2009: 10). Ва ўмовах Беларусі пошук такіх падстаў не выглядае лёгкім, аднак можна для інспірацыі прыгледзецца лінгвістычным даследаванням і спадчыне ўніяцкага светапогляду. Інакш будзе вялікая спакуса выдаць за дэкаланізацыю банальную змену аўтарытэту (у спрошчаным выглядзе, замяніць «рускі свет» на шырока трактаваны «Захад»). Тым больш што ў эміграцыйным асяродку не склалася выразнага навуковага цэнтра, які б мог задаваць трэндзі¹¹. Гэта можна разглядаць адначасова і як хібу, і як запрашэнне для інтэлектуальнага пошуку.

Магчымасці дзеяння

«Акно магчымасцяў» можа ўзнікнуць у любы момант. Таму трэба быць гатовымі да хуткай працы і рабіць ужо зараз, інакш рэакцыя зноў возьме сваё. Не падаецца праблемай, што найбольш актыўныя актары вернуцца на радзіму з-за мяжы. Значная частка сусветных дэкаланіяльных даследчыкаў звязаная з нацыянальным рухам, і многія былі вымушаныя з'ехаць у свой час. Галоўнае — знайсці агульную мову для дыялогу, што мае таксама мноства адценняў. Перадусім пад агульнай мовай я тут маю на ўвазе гатоўнасць абмяркоўваць адны і тыя ж праблемы, ужываючы адны і тыя ж тэрміны ў аднолькавым значэнні. Ва ўмовах слабога ангажавання беларускіх даследчыкаў у міжнародныя дыскусіі знаходжанне гэтай агульнай мовы можа быць зусім не простым. Калі ж гэтага не адбудзецца, то, ва ўмовах засвоенай звычкі прымаць усе ўказанні «зверху», інтэлектуальныя разважанні аб дэкаланізацыі могуць быць прынятыя ў найлепшым выпадку за моду (Skórczewski 2008: 45), у найгоршым — за «заходнюю дурасць», як сённяшнімі супрацоўнікамі ВНУ і даследчых інстытутаў, так і грамадствам у цэлым, дзе будзе пэўны час адчувацца ўплыў лукашэнкаўскай і расійскай прапаганды. У выніку можа ўзнікнуць *sui generis* ізаляцыя прагрэсіўнай інтэлектуальнай думкі і кансервацыя пры нязначных зменах існуючай сістэмы адукацыі і навукі. Гэтыя засцярогі абапіраюцца на мой крыху больш за дзесяцігадовы досвед працы ў сістэме

11 Напрыклад, для ўкраінскіх даследаванняў такім цэнтрам стаў Harvard Ukrainian Research Institute, які дзейнічае з 1973 г.

вышэйшай адукацыі Беларусі. За гэты час прыйшлося паслядоўна перажыць прапагандаваныя з міністэрства адукацыі асабова-арыентаваны падыход, інавацыйную педагогіку, рэйтынгавую сістэму ацэнкі ведаў, сістэму менеджменту якасці, кампетэнтнасны падыход... Штогод (а часам штосеместр) пра гэта ладзіліся канферэнцыі, дзе кожны павінен быў з нечым выступіць, і пісаліся кафедрыныя справаздачы. Аднак, у выніку была адзіная прафанацыя і pro-forma. Дэкаланіяльны падыход можа спаткаць такі самы лёс.

Пунктамі выйсця можа быць шырокая грамадская дыскусія на фоне масавай папулярызатарскай дзейнасці. Непазбежна ўзнікне пытанне люстрацыі¹² і яе дапасавання да агульных працэсаў дэмакратызацыі. Але ці можам мы сёння выразна сфармуляваць крытэрыі? Досвед Латвіі паказвае, што прынесла плён люстрацыя абароненых дысртацый. Навуковых ступеней былі пазбаўлены тыя, чые тэзы пераважна абапіраліся на партыйныя ідэалагічныя «каляनावуковыя» разважанні. У Польшчы, напрыклад, такога не рабілі, з-за чаго распаўсюдзілася меркаванне, што былыя гісторыкі партыі і марксісцка-ленінскія філосафы навуковага атэізму хутка пераапруліся і захавалі месцы на ўніверсітэтах і ў інстытутах, а стварэнне Інстытуту нацыянальнай памяці ажывіла дыскусію пра палітызацыю гісторыі. Таму падаецца, што ўзважаная люстрацыя неабходна.

Пытанне мовы і зместу новай нарацыі таксама будзе вострым. Слушным уяўляецца выходзіць у даследаваннях у новую тэматычную праблематыку, якая раней сур'ёзна не разглядалася ў беларускай акадэміі. Запаўненне лакун «адсутных ведаў» адначасова стане зброяй з каланіяльным дыскурсам. Такіх лакун існуе шмат. Нават у дачыненні да Вялікай Айчыннай вайны, напрыклад, дагэтуль не раскрытыя тэмы адносінаў мясцовага насельніцтва з акупантамі ў першыя месяцы вайны, унутранага жыцця ў гэта, засялення нанова вызваленых гарадоў і г. д. Не паўсталі паўнаважныя сінтэз пра этнічныя групы, якія стагоддзямі жылі на беларускіх землях (яўрэяў, палякаў, латышоў і інш.), пра беларускую дыяспору і г. д. І гэта толькі калі казаць пра гісторыю. Зварот да новай

12 Стаўленне да люстрацыі ў акадэмічным асяродку неадназначнае. Ёсць кейсы даносаў і рэпрэсій на сваіх калег, ёсць выпадкі навязвання кафедрам супрацоўнікаў, якія ў большай ступені павінны выходзіць ідэалагічную (у т. л. прамавання ідэй «рускага свету»), чым акадэмічную работу. Люстрацыя не азначае, што гэтым людзям павінна быць забаронена выказваць і адстойваць свае перакананні. Але знаходжанне на пэўных кафедрах павінна рэгулявацца таксама пэўнымі этычнымі нормама і адпаведнасцю мэтам і місіі ўстановаў. Інакш мы зноў вяртаемся да савецкай практыкі страху перад зменай месца працы і пажыццёвым сядзеннем на кафедрах.

проблематыкі дазволіць пазбегнуць спрошчаных абвінавачванняў у «перапісванні падручнікаў» і «фальсіфікацыі гісторыі». Тут таксама лягчэй будзе ўводзіць аповед на беларускай мове, бо на рускай пра гэта проста нічога раней не было. Паступовае яе пашырэнне незаўважна прывядзе да змены ў нарацыі.

Увогуле моўнае пытанне выглядае складана. Ёсць думка, што зараз трэба максімальна пісаць пра Беларусь і беларусаў на англійскай мове, каб выводзіць беларусістыку на новы ўзровень. Безумоўна, рацыя ў тым ёсць. Але да дэкаланізацыі гэта мае апасродкаванае дачыненне. Большасць індэксаваных часопісаў і выдавецтваў сапраўды англамоўныя. І гэта такія новы спосаб каланізацыі сусветнай інтэлектуальнай прасторы. Можна імкнуцца стварыць у свеце вобраз беларусаў, адрозных ад расіян, але ці зменіць гэта нешта ўнутры краіны і ў галовах саміх беларусаў? Я ўпэўнены, што не. Адзінкі ў Беларусі будуць чытаць тэксты пра сябе на англійскай мове (узровень якой яшчэ павінен адпавядаць складанасці тых тэкстаў), бо без аніякіх перашкод і цяжкасцяў можна звярнуцца да рускамоўных кніжак і часопісаў. Англійская мова — «уцёкі» для асобнага даследчыка, спосаб атрымаць рэсурсы на працяг сваёй дзейнасці. Гэта натуральна і нармальна. Гэта ўласны ўнёсак у сусветную навуковую думку, але, на жаль, нішто ў скарбонку нацыянальнай нарацыі. Таму толькі стварэнне тэкстаў на зразумелай мове для жыхароў Беларусі можа быць шляхам да дэкаланізацыі даследаванняў. Адначасова важны пераклад гэтых тэкстаў на англійскую мову, каб гэта быў наш голас у сусветнай дыскусіі, а таксама замежных тэкстаў на беларускую, каб чуць голас у адказ. Лявон Баршчэўскі паказвае прыклад такой працы.

Такім чынам, адказам на пастаўленае ў загалюку пытанне можа быць «так». Дэкаланізацыя акадэмічных гуманітарных даследаванняў магчымая. Яе паспяховасць залежыць ад нас усіх, ад гатоўнасці гаварыць і чуць, ад гатоўнасці пазбыцца ўласных забабонаў і ўжо зараз працаваць у гэтым кірунку. Эміграцыя можа сыграць тут таксама станоўчую ролю, бо ў крайнім выпадку мы атрымаем групу даследчыкаў, якія сваімі тэкстамі пашыраць метадалагічную разнастайнасць беларускай навукі. Няхай гэта і не прывядзе да дэкаланізацыі беларускіх даследаванняў, але прынамсі прыўнесе дэкаланізацыю ў іх.

Вялікая праблема існуючага ў Беларусі рэжыму — сталы позірк назад, у мінулае, і адсутнасць вобразу будучыні. Новая Беларусь павінна глядзець наперад, выходзіць за межы навіязаных катэгорый і, змяняючы даследчую тактыку, рэфлексіраваць над сучаснасцю. Гэта дазволіць акрэсліць уцямную візію саміх сябе і нашага

месца ў свеце, якую можна будзе прапанаваць шырокай грамад-
скасці. Увогуле сучаснасць павінна стаць аб'ектам цікавасці для
ўсіх гуманітарных дысцыплін. Без гэтага ўсё замкнецца ў чарго-
вай «інтэлектуальнай секце». Як папярэджваў апостал Павел, «не
будзьце мудрымі самі з сабой» (Рым. 12:16).

References

- Annual Report 2022 Network of Concerned Historians*, August 2022. https://www.concernedhistorians.org/content_files/file/ar/22.pdf (accessed: 22 April 2024).
- Annual Report 2023 Network of Concerned Historians*, July 2023. https://www.concernedhistorians.org/content_files/file/ar/23.pdf (accessed: 22 April 2024).
- Baets, Antoon De (2024). *Palgrave Handbook of Attacks on History: Introduction* (Version: 21 April). <https://www.concernedhistorians.org/content/handbook.html> (accessed: 22 April 2024).
- Bauman, Z. & Donskis, L. (2019). *Tekucheye zlo*. Sankt-Peterburg: Izdatel'stvo Ivana Limbakha. — In Russ.
- [Бауман, З. и Донскис, Л. (2019). *Текущее зло*. Санкт-Петербург: Издательство Ивана Лимбаха.]
- Chugrov, S. V. (2019). *Epokha postpravdy kak novaya real'nost'*. In: Sal'nikova, L. (red.) *Strategicheskiye kommunikatsii v tsifrovuyu epokhu. Novyye tekhnologii*. Moscow: 45–59. — In Russ.
- [Чугров, С. В. (2019). *Эпоха постправды как новая реальность*. В: Сальникова, Л. (ред.) *Стратегические коммуникации в цифровую эпоху. Новые технологии*. Москва: Издательский дом Научная библиотека: 45–59.]
- Domańska, E. (2017). *Sprawiedliwość epistemiczna w humanistyce zaangażowanej. Teksty drugie 1*: 41–59.
- Kazakevich, A. (2023). *Belarusian science: status, trends and main challenges*, 20 September. <https://palityka.org/wp-content/uploads/2024/04/Belarusian-Science-2023.pdf> (accessed: 22 April 2024).
- Kiossev, A. (2011). *The Self-Colonizing Metaphor*. <http://monumenttotransformation.org/atlas-of-transformation/html/s/self-colonization/the-self-colonizing-metaphor-alexander-kiossev.html> (accessed: 22 April 2024).
- Koposov, N. (2017). *Memory Laws, Memory Wars: The Politics of the Past in Europe and Russia*. Cambridge: Cambridge University Press.
- Koposov, N. (2011). *Pamyat' strogogo rezhima: istoriya i politika v Rossii*. Moskva. — In Russ.
- [Копосов, Н. (2011). *Память строгого режима: история и политика в России*. Москва: Новое литературное обозрение.]
- Skórczewski, D. (2008). *Wobec eurocentryzmu, dekolonizacji i postmodernizmu. O niektórych problemach teorii postkolonialnej i jej polskich perspektywach. Teksty drugie 1-2*: 33–55.
- Tlostanova, M. (2009). *Dekolonizatsiya gumanitarnogo znaniya. Vestnik RUDN. Seriya Filosoftya 1*: 5–14. — In Russ.
- [Тлостанова, М. (2009). *Деколонизация гуманитарного знания. Вестник РУДН. Серия Философия 1*: 5–14.]